

God. 36., br. 2., 581.-595.

Zagreb, 2004

UDK: 262.12 Strossmayer, J.J. (044)
32 – 05 Vojnović, K. (044)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. 2. 2004.
Prihvaćeno: 14. 5. 2004.

Korespondencija Josipa J. Strossmayera i Koste Vojnovića kao povijesni izvor

TOMISLAV MARKUS

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor analizira korespondenciju između đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera i političara i pravnika Koste Vojnovića od 1860-ih do 1890-ih godina. Korespondencija sadrži značajne podatke za političku, kulturnu i crkvenu povijest sjeverne i, manje, južne Hrvatske. Značajnije su teme pitanje teritorijalne cjelovitosti i autonomije Trojedne kraljevine, odnos Hrvata prema susjednim narodima i etničkim manjinama, položaj Katoličke crkve u Hrvatskoj i stranački sukobi u sjevernoj Hrvatskoj od 1870-ih do 1890-ih godina.

Ključne riječi: korespondencija, Katolička crkva, stranački odnosi

Povijesni okvir

Privatna korespondencija značajan je povijesni izvor za bolje razumijevanje političkih, društvenih, kulturnih i drugih prilika u prošlosti Hrvatske XIX. stoljeća i bila je često korištena u historijskim istraživanjima. Posebno je detaljno korištena bogata ostavština Josipa Jurja Strossmayera,¹ ali mnogi dijelovi njegove ogromne korespondencije ostali su do danas netaknuti ili slabo istraženi. Potonje vrijedi za njegovu opsežnu korespondenciju s Kostom Vojnovićem²

¹ J. J. Strossmayer (1815.-1905.), đakovački i bosansko-srijemski biskup, središnja je osoba hrvatskog javnog života, posebno političke, kulturne i crkvene povijesti u drugoj polovici XIX. stoljeća. O njemu i širim okvirima u kojima je djelovao, postoji opsežna literatura od koje, za sadržaj ovog rada, može biti spomenuto: Petar KORUNIĆ, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1874*, Zagreb 1989; Mirjana GROSS – Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, Zagreb 1992; M. GROSS, *Izvorno pravašvo: Ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000; M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkog*, Zagreb 2004; Mato ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod 2001; William B. TOMLJANOVICH, *Biskup Josip Juraj Strossmayer i politički katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb 2001; Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb 2002.

² Kosto Vojnović (1832.-1903.) bio je odvjetnik u Dalmaciji do 1884., nakon čega je imenovan za redovitog profesora građanskog prava na novoosnovanom Zagrebačkom sveučilištu.

s kojim je održavao česte, a od sredine 1870-ih godina stalne pismene – često i usmene – kontakte i, osim u zadnjem razdoblju, bio u vrlo srdačnim odnosima. Opredjeljenje za iste ciljeve – političku autonomiju Hrvatske i dobrobit Katoličke crkve – zbližili su Strossmayera i Vojnovića o čemu svjedoči njihova korespondencija od nekoliko stotina pisama, koja se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, uz, izgleda, određeni broj izgubljenih pisama. U njihovoj korespondenciji ogledaju se sve bitni problemi javnog života, posebno političkog i kulturnog na području Trojedne kraljevine u drugoj polovini XIX. stoljeća.

Osnovni tadašnji problem Hrvatske bila je teritorijalna rascjepkanost na nekoliko upravno-političkih jedinica: Bansku Hrvatsku s krnjom autonomijom u okviru zemalja ugarske krune, te Istra, Dalmacija i, do 1883., Vojna granica pod neposrednom kontrolom Beča. Dva su osnovna cilja svih hrvatskih političkih čimbenika – uz znatne međusobne razlike – bila osiguranje i proširenje političke autonomije u okviru Habsburške Monarhije, te postignuće teritorijalne cjelovitosti. Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer bio je najpoznatija osoba javnog života Hrvatske tog vremena i jedini poznat u većem dijelu europske javnosti. Strossmayer je, u razdoblju 1860.-1866., nastojao postići osnovne ciljeve hrvatske politike uglavnom pregovorima s Bečom ili politikom pasivnog otpora. Njegov je ideal, kao i većine hrvatskih javnih djelatnika, bila ujedinjena i snažna Hrvatska u okviru federalistički i austroslavistički preuređene Habsburške Monarhije. Iako vrlo kritičan prema centralističkoj i, nakon 1867., dualističkoj orijentaciji Beča, nikada nije, u svojim političkim opredjeljenjima napustio okvir Monarhije. Strossmayer nije izjednačavao hrvatski nacionalizam i katoličku vjeru, ali smatrao je da su oni usko povezani, tj. da obrana hrvatskih nacionalnih interesa ne može biti protivna dobrobiti Katoličke crkve i obratno, da katoličko svećenstvo u Hrvatskoj mora podržavati autonomiju i cjelovitost svoje zemlje. Poput mnogih drugih katoličkih svećenika svojeg vremena Strossmayer je vjerovao da modernizacijski procesi – uključujući i nacionalne pokrete – ne proturječe kršćanskim i katoličkim načelima. Uspostava dualizma 1867., u kojoj je Banska Hrvatska pripala mađarskom okviru Monarhije, značio je neuspjeh glavnih Strossmayerovih ciljeva i početak njegovog povlačenja iz političkog života, koje je uslijedilo nakon parcijalne revizije hrvatsko-mađarske nagodbe 1873.

Kosto Vojnović prošao je različit put, ali karakterističan za mnoge svoje vršnjake, koji su označeni kao «preporodna generacija» u Dalmaciji. To su bili ljudi – poput Mihe Klaića, Mihovila Pavlinovića, Nike Pucića, Natka Nodila i dr. – koji su pokrenuli političku borbu protiv autonomaške struje u cilju sjedinjenja Dalmacije s Bansom Hrvatskom i uvođenja hrvatskog jezika u javne poslove. Njihov osnovni politički cilj nije mogao biti ostvaren zbog protivlje-

Literatura o Vojnoviću i znatno je oskudnija, ali detaljnije su analizirane šire okolnosti njegove političke djelatnosti u Dalmaciji 1860-1873: Rade PETROVIĆ, *Nacionalno pitanje u Dalmaciji u XIX. stoljeću*, Sarajevo 1968.; Kosta MILUTINOVIĆ, *Vojvodina i Dalmacija 1760-1914*, Novi Sad 1973.; N. STANČIĆ, *Hrvatska nacionalna ideologija preporodnog pokreta u Dalmaciji*, Zagreb 1980.; Benedikta ZELIĆ-BUČAN, *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i don Mihovil Pavlinović*, Split 1992. Vojnovićevu političku djelatnost nakon 1874. ukratko spominje, na više mjesta, Mirjana Gross u radovima navedenim u bilj. 1.

nja Beča i Dalmacija je ostala vezana uz austrijski dio do propasti Monarhije. No, zato je autonomaški pokret, koji se kasnije izjasnio za talijanski nacionalizam, bio odlučno poražen i prestao igrati značajniju ulogu u političkom životu Dalmacije, a narodni je jezik postupno uveden u dio javnih poslova i službenih organa. Kosto Vojnović uključio se u politička zbivanja početkom 1860-ih godina, izjašnjavajući se za uvjetno sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i postupno uvođenje narodnog jezika u javne poslove, ali uz dužno poštovanje prema kulturno «višem» talijanskom jeziku, te političkim posebnostima Dalmacije. U svojoj brošuri, koja je bila često čitana i komentirana, «Un vuoto per l'unione» (1861.) Vojnović je smatrao da bi Dalmacija imala velike ekonomske i kulturne koristi od sjedinjenja i mogućnost za širenje civilizacijske misije na jugoistoku Europe. Smatrao je početkom 1860-ih godina da treba privremeno očuvati talijanski jezik kao službeni u dijelu javnih poslova i izraziti poštovanje prema talijanskoj kulturi i mletačkoj vlasti, koja je u prošlosti očuvala kršćansku civilizaciju u Dalmaciji pred Turcima. Znatno više nego pripadnici pučke inteligencije Vojnović je isticao presudni značaj grada i gradske inteligencije za širenje novih nacionalnih ideja. I političko sjedinjenje Vojnović je zamišljao postupno s tim da bi Dalmacija trebala i kasnije sačuvati određene oblike političke samouprave unutar Trojedne kraljevine. U političkoj djelatnosti Vojnović je bio saborski zastupnik Kotora u dalmatinskom Saboru 1864.-1872. i Makarske 1872.-1874. Vojnović je bio dobar prijatelj Mihovila Pavlinovića, uz Miha Klaića najpoznatijeg i najvažnijeg čovjeka Narodne stranke u Dalmaciji od 1860-ih do 1880-ih godina. Posebno ih je povezivala odanost Katoličkoj crkvi i uvjerenje da katoličanstvo treba i mora biti povezano s obranom narodnih interesa.

Korištene kratice:

AHAZU, KJJS =	Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Korespondencija Josipa Jurja Strossmayera
AHAZU, KRF =	Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Korespondencija Franje Račkog
HDA, OBO, OSKV =	Hrvatski državni arhiv, Ostavština obitelji Vojnović, Osobni spisi Koste Vojnovića
KRS =	<i>Korespondencija Rački-Strossmayer I-IV</i> , ur. Ferdo Šišić, Zagreb 1928.-1931.
NSK, ZR, KS =	Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rukopisa, Korespondencija Strossmayer
NSK, ZR, OKV =	Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rukopisa, Ostavština Koste Vojnovića

Korespondencija Strossmayer-Vojnović

Godine 1867. sklopljena je nagodba između bečkog dvora i mađarske aristokracije, kojom je uspostavljen dualistički sustav, podjela vlasti između Beča i Pešte. Po toj je nagodbi Hrvatska i Slavonija pripala mađarskom, a Istra

i Dalmacija austrijskom dijelu Monarhije i takvo će stanje ostati do 1918. Nagodbom unionista s peštanskom vladom 1868. Banska je Hrvatska dobila vrlo skućenu autonomiju pokrajinskog tipa, koju će mađarska vlada, u kasnijim godinama, često kršiti. Narodna je stranka do 1873. uspjela ukloniti unionistički režim i uspostaviti svoju vladu, ali morala je pristati na tek manju reviziju nagodbe. U vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873.-1880.) provedene su značajne modernizacijske mjere, posebno na području školstva, ali znatno manje nego što je namjeravalo hrvatsko građanstvo. Dualistički poredak s izrazitom mađarskom prevlašću nije dopuštao bržu modernizaciju u interesu hrvatskog građanstva. Taktiziranje i popuštanje Mađarima dovest će do sve većih podjela unutar vladajuće Narodne stranke i odvajanja grupe, koja će se – pod imenom Neodvisna narodna stranka – od 1880. zalagati za poštivanje nagodbe kao minimalni program. U potonjoj će stranci značajnu ulogu imati i Kosto Vojnović, ali u prvo vrijeme, nakon dolaska u Zagreb, nije se bavio političkom djelatnošću. U razdoblju 1878.-1881. i 1881.-1884. Vojnović je biran za saborskog zastupnika u đakovačkom kotaru. Isticao se obranom hrvatskog državnog prava i političke autonomije s nagodbom kao minimalnim programom. Tokom 1880-ih godina bio je oštar kritičar vladajuće Narodne stranke, koje je podržavala pro-mađarski režim najprije bana L. Pejačevića, a zatim bana Khuena-Héderváryja. Zbog toga je 1884. tijesno izgubio na saborskim izborima od vladinog kandidata. Nakon revizije nagodbe 1873. Strossmayer se povukao iz aktivnog političkog života, u Sabor nije dolazio od 1867., ali indirektno je i dalje imao značajan utjecaj na politička zbivanja, posebno putem brojnih novčanih dotacija. Pružao je ograničenu podršku nastojanjima bana Mažuranića da osigura autonomiju Hrvatsku, ali je osuđivao njegovo taktiziranje. Prema vladama bana Ladislava Pejačevića (1880.-1883.) i bana Khuena-Héderváryja (1883.-1903) Strossmayer je bio negativno orijentiran i često je s njima dolazio u sukob, posebno s potonjim u vezi nadzora nad šumama na području Đakovačke biskupije.

Sačuvana korespondencija između Vojnovića i Strossmayera za 1870-te godine ne sadrži značajne podatke za političku povijest, osim nekoliko šturih podataka Vojnovića o pregovorima između hrvatskog i mađarskog saborskog odbora tokom 1879., koji su prethodili povlačenju bana Mažuranića. U njima Vojnović ističe mađarsku upornost da održe nametnutu prevlast i sklonost popuštanju hrvatskih predstavnika. Strossmayer apelira na upornost i predlaže neposredno obraćanje kralju, iako je ovaj uvijek podržavao mađarske stavove. Oba su suglasna da je najbitnije ostvarenje financijske autonomije Hrvatske, jer je bez nje iluzorna svaka politička autonomija.³ Strossmayer i Vojnović često su međusobno komentirali politička zbivanja, ali većim dijelom u usmenim kontaktima. U pismima ima relativno malo značajnog političkog sadržaja i u kasnijem razdoblju. U privatnoj korespondenciji, ali ne upućenoj biskupu, Vojnović je već krajem 1870-ih godina izjavljivao svoje veliko razoča-

³ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 20. III. 1879.; isto, Strossmayer Vojnoviću 13. IV. 1879.; AHAZU, KJJS, XI A 35, Vojnović Strossmayeru 24. VIII. 1879.; isto, Vojnović Strossmayeru s. d. [prosina 1879.]

ranje «truležom i gnjiležom» političkog života.⁴ U jednom pismu Vojnović je tražio da biskup uništi sva njegova pisma, jer se ne zna otkuda bi mogla doći «lopovska kleveta».⁵ Vojnović je 1880-ih godina djelovao kao član Neodvisne narodne stranke, dakle u opoziciji prema vladajućoj Narodnoj stranci. To mu je stvaralo dosta problema, od kojih je najvažnija bila suspenzija iz profesorske službe u drugoj polovici 1881. Za razliku od Frana Vrbanića Vojnović je odbio položiti saborski mandat i povući se iz politike u zamjenu za ukinuće suspenzije. I Vojnović i Strossmayer bili su suglasni da se radi o pritisku usmjerenom protiv opozicije u cilju jačanja pro-mađarskog režima. Vojnović je navodio da su netočne vladine optužbe da je protivnik nagodbe, jer se uvijek zalagao za njezino poštivanje.⁶ Početkom 1882., Vojnoviću je ukinuta suspenzija uz opomenu da pripazi na svoje političko ponašanje, tj. da manje ističe svoje opozicijsko stajalište, posebno izvan Sabora. U komentaru političkih prilika Vojnović se žalio na neslogu opozicije, popustljivost vladajuće stranke, sektašenje i opću malodušnost, koja prijeti da uništi ostatke hrvatske autonomije.⁷ Posebno se često Vojnović tokom druge polovice 1880-ih godina žalio na neslogu opozicijskih stranaka – Neodvisne narodne stranke, Stranke prava i Centruma – koji neprekidno polemiziraju ili pokušavaju uspostaviti suradnju, a ne mogu se složiti oko najelementarnijih pitanja. Sve to doprinosi propadanju Hrvatske i njezinom formalnom pretvaranju u mađarsku pokrajinu i olakšava se protuzakonito ponašanje korumpiranog mađaronskog režima. Vojnović je molio biskupa da upotrijebi svoj moralni ugled da doprinese približavanju opozicijskih stranaka,⁸ ali Strossmayer je ostao odlučan u odbijanju bilo kakve neposrednije političke aktivnosti. Za biskupa problem je u dualističkom sustavu, kojeg hrvatski politički

⁴ Ante PALAVRŠIĆ – Benedikta ZELIĆ, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*, Split 1962., 282, Vojnović Pavlinoviću 29. V. 1879. U jednom kasnijem pismu Vojnović je ovako opisao položaj Hrvatske: «Medju komandiranom krajinom i feudalnom Slavonijom uz srpski klin i razciepanu oporbu, - Hrvatska ostaje ko zna dokle zadušena» (isto, 524, Vojnović Pavlinoviću 14. V. 1886.).

⁵ AHAZU, KJJS, XI A 90, Vojnović Strossmayeru 12. IV. 1883.

⁶ NSK, ZR, KS R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 3. VI. 1881.; AHAZU, KJJS XI A 57, Vojnović Strossmayeru 19. VIII. 1881.; isto, 59, Vojnović Strossmayeru 8. X. 1881; Isto, 62, Vojnović Strossmayeru 9. XI. 1881. U proglasu đakovačkim izbornicima, kada je posljednji put izabran za saborskog zastupnika, Vojnović je naveo da je Neodvisnoj narodnoj stranci pristupio jer ova želi braniti autonomiju Hrvatske i nastojati je zakonitim putem proširiti (*Obzor* br. 190, 18. VIII. 1881, 1). U rujnu 1881. akademski senat Zagrebačkog sveučilišta izdao je rješenje u kojem je naveo da je Vojnović uvijek odgajao studente na «temelju religiozno-konzervativnih načela, iztičući uvijek, kako sve uredbe čovječje, pak i privatno pravo potiču od Boga, koji sve nadahnjuje, što um čovječji dobra na svietu stvara. Ovaj način predavanja vrstan je osobito čuvati mladež našega sveučilišta od socialističnih, komunističnih i nihilističnih načela, pak tako vrlo uspješno djelovati na odgoj mladoga naraštaja za javni život u kršćanskom duhu» (NSK, ZR, OKV, R 5330/36). Kada je ukinuo suspenziju ban Pejačević podijelio je Vojnoviću opomenu da više ne djeluje negativno na mladež i da poštuje temeljne državne uredbe (isto, R 5330/47, Pejačević Vojnoviću 11. III. 1882). U pismima različitim dostojanstvenicima, od rektora i bana do kralja, biskup Strossmayer je tražio ukinuće suspenzije, ističući da je to potrebno zbog obrane političkih sloboda, ali i slobode Katoličke crkve i promicanja znanosti u katoličkom duhu (isto, R 5330/52-54).

⁷ AHAZU, KJJS XI A 93, Vojnović Strossmayeru 10. V. 1883.

⁸ AHAZU, KJJS, XI A 181, Vojnović Strossmayeru 18. II. 1886.; isto, 193, Vojnović Strossmayeru 11. VI. 1886.; isto, 211, Vojnović Strossmayeru 16. XI. 1886.

čimbenici sami ne mogu promijeniti, iako svojom političkom i moralnom nezrelošću doprinose teškom stanju Hrvatske.⁹ Strossmayer je smatrao – što je posebno vidljivo iz njegove obimne prepiske s Franjom Račkim – da se položaj Hrvatske ne može popraviti bez ukinuća dualizma, što je moguće samo uz krupne međunarodne promjene, no koje bi mogle ugroziti i opstanak Monarhije.

Komentirajući narodne nemire u ljeto i jesen 1883. – izazvane postavljanjem dvojezičnih hrvatsko-mađarskih natpisa na urede za zajedničke poslove u nekim hrvatskim gradovima – Vojnović je obavijestio biskupa o postojanju različitih struja unutar Neodvisne narodne stranke. Izjasnio se protiv radikalnog prijedloga da stranka odbaci hrvatsko-mađarsku nagodbu i postavi se na stajalište Pragmatičke sankcije, jer bi time izazvala još veći pritisak vlade i izgubila podršku dijela konzervativnih saborskih izbornika. Minimalni program Neodvisne stranke trebao bi biti poštivanje nagodbe uz tendenciju njezine revizije s ciljem pune samostalnosti banske vlasti i financijske autonomije kao osnovnih uvjeta za poboljšanje političkog stanja i ekonomski razvoj Hrvatske. Sve ostalo je izvan utjecaja hrvatskih čimbenika sve dok traje dualizam. Tek u krajnjem slučaju došao bi u obzir apel na kralja da uredi odnos Hrvatske i Ugarske na temelju Pragmatičke sankcije. Osnovni je problem, ističe Vojnović, nepostojanje financijske autonomije i korumpirani pro-mađarski režim, koji pomaže pretvaranju Hrvatske u mađarsku pokrajine. Program prave narodne stranke morao bi biti «zajamčenje samostalnosti kraljevine Hrvatske, osnovane na državnoj njezinoj individualnosti». Takav bi program, smatra Vojnović, mogao okupiti sve domoljubne i umjerene političke elemente. No, izražava sumnje u njegovu ostvarivost i ističe prednost «nepomičnog odbijanja» Stranke prava, koja odbacuje dualizam i nagodbu u cjelini.¹⁰ Za Vojnovića je dualistički sustav, koliko god nepovoljan, realni politički okvir u kojega ne treba dirati, jer ga Hrvati sami ne mogu rušiti. Trijalistički program nemoguć je bez Bosne, a zahtjev za njezino pridruženje Hrvatskoj okrenulo bi protiv Hrvata ne samo Srbe, već i kralja, koji je, misli Vojnović, do sada ublažavao mađarsko nasilje. No, Vojnović je vjerovao da narodni pokret i Rambergov komesarijat označavaju početak sretnijeg razdoblja za Hrvatsku, jer ukazuju na propalost Narodne stranke i nemogućnost ustavnog promađarskog režima u Hrvatskoj.¹¹ Kasnije, u drugoj polovici 1880-ih godina, Vojnović je bio suglasan da održanje nagodbe ne može biti cilj niti jednom domoljubnom političaru, iako se ona, dok traje dualizam, ne može negirati. S

⁹ NSK, ZR, KS R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 22. XI. 1886.

¹⁰ AHazu, KJJS XI A 109, Vojnović Strossmayeru 5. XI. 1883; isto, 110, Vojnović Strossmayeru 19. XI. 1883..

¹¹ AHazu, KJJS XI A 110, Vojnović Strossmayeru 19. XI. 1883. Vojnović je poslao Strossmayeru koncept nacrtu programa, napisanog njegovom rukom u svibnju 1884, koji je predviđao okupljanje političke inteligencije oko zahtjeva za samostalnošću banske vlasti, financijske autonomije, teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, poštivanja nagodbe, obrane ustavnih sloboda, građanskih prava, osiguranja ekonomskog razvoja. Tu je Vojnović posebno računao na povezivanje opozicijskih snaga iz Neodvisne narodne stranke i Stranke prava uz nekoliko članova Narodne stranke (AHazu, KJJS, XI A).

Mađarima nikada neće ostvariti čistoća nagodbe, jer će ju ovi nastojati stalno kršiti. Krivnja je, smatra Vojnović, i na nesposobnosti hrvatske inteligencije, koja ne zna iskoristiti usku autonomiju s kojom bi Česi i Poljaci bili presretni.¹²

Strossmayer je bio suglasan da su financijska autonomija i banska vlast dva ključna politička pitanja o kojima ovisi je li Hrvatska država ili samo mađarska pokrajina.¹³ Za Strossmayera položaj je Hrvatske ključan na jugoistoku Europe i ona bi morala imati tome shodan politički položaj, što znači puno povoljniji od dualističkog. Monarhija ne može imati dobar utjecaj na Balkanu bez ujedinjene i jake Hrvatske, ali, misli Strossmayer, teško se nešto može promijeniti bez veće katastrofe.¹⁴ Strossmayer je smatrao, suprotno Vojnoviću, da nema puno smisla inzistirati na čistoći nagodbe, jer ona ne dopušta financijsku samostalnost i autonomiju banske vlasti. Pogrešno je mišljenje da se Hrvati mogu s «današnjim mađarskim fanatizmom izmiriti, i sa odrtinom nagodbe zadovoljiti». No, dopuštao je mogućnost stvaranja bolje vlade – jedno vrijeme i sa Središnjom strankom kao osnovicom – koja bi pripremila pravednije uređenje, ali više ne u okviru dualizma.¹⁵ Strossmayer je smatrao da bi samo carska dinastija – koja je iznudila dualizam i koja ga održava – mogla osigurati autonomnu bansku vlast i pomoći Hrvatskoj u borbi protiv «asijskoj oholosti», tj. Mađara. Ujedinjena i autonomna Hrvatska mogla bi biti najčvršći oslonac habsburškoj dinastiji i carevini. No, nije vjerovao da će do toga doći bez većih međunarodnih potresa, koji bi mogli biti kobni za Monarhiju.¹⁶ Niskup je isticao da dualizam sputava hrvatski narod i onemogućava mu da dođe do svojih prava, koje bi odgovarale i dinastiji i carevini: «Miesto kršćanske foederacije, koju mi od godina i godina preporučujemo, i koja sustavu crkve tako liepo odgovara, uveo se u državu sa dualizmom pravi paganizam, to jest gola oholost, nadutost, sebičnost, zavist i zloba. Odtale pako za nas Hrvate neizmjereno nesnosno i pogibeljno stanje, stanje, koje nam upravo o glavi radi».¹⁷

Vojnović je osuđivao (tadašnji) radikalizam Stranke prava kao političku jalovost i tvrdio da je njegova stranka pravašima trn u oku, ali priznavao je da pravaški radikalizam privlači ne samo znatan dio omladine, već i neke pristalice Neodvisne narodne stranke.¹⁸ I Strossmayer je priznavao da je Stranka prava 1880-ih godina postala najvažnija opozicijska snaga, jer je preporučivao da se njihovim članovima pomaže kod saborskih izbora kako bi bili izabrani u što većem broju.¹⁹ Po mišljenju Vojnovića stanje u hrvatskoj politici 1880-ih

¹² AHASU, KJJS, XI A 233, Vojnović Strossmayeru 25. VII. 1887.

¹³ NSK, ZR, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 22. VI. 1885.

¹⁴ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 27. I. 1886.

¹⁵ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 12. II. 1886.; isto, Strossmayer Vojnoviću 22. XII. 1886.

¹⁶ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 5. III. 1887. Odanost habsburškoj dinastiji i Monarhiji za Strossmayera je uvijek bila jednako jaka kao i odanost Hrvatskoj i Katoličkoj crkvi.

¹⁷ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 27. VI. 1890.

¹⁸ AHASU, KJJS, XI A, 112, Vojnović Strossmayeru 24. XII. 1883.; isto, 120, Vojnović Strossmayeru 9. IV. 1884.

¹⁹ NSK, ZR, KS R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 4. IV. 1884.

godina je očajno, jer nema prave alternative između «kukavštine desnice» iz Narodne stranke i «bjesnoće lievice» iz Stranke prava. Misli da se Neodvisna narodna stranka prekasno pojavila na političkom poprištu da bi mogla nešto značajnije napraviti i izražava zadovoljstvo zbog propasti na saborskim izborima.²⁰ Vojnović je pozdravio stvaranje nove stranke Središta (Centruma) 1885. u nadi da bi ova, zbog prisutnosti uglednih plemića, mogla imati dobre veze s Bečom i pomoći odstranjivanju korumpiranog Khuenovog režima. Istaknuo je srdačne odnose Neodvisne i Središnje stranke, koje bi zajednički trebali raditi na poštivanju nagodbe i uspostavljanju bolje vlasti. Neodvisnjaci bi trebali podupirati Centrum na nastojanju da dođe na vlast i provede saniranje nagodbe kako bi se uklonio korumpirani režim, koji prijeti da upropasti Hrvatsku. No ubrzo je izgubio povjerenje u snagu centrumaša, smatrajući da imaju premalo političkog utjecaja i da će – što se i dogodilo – brzo nestati s političke pozornice.²¹ Kasnije je Vojnović smatrao da bi aristokrati, poput grofova Drašković, puno bolje mogli pomoći zemlji pomaganjem razvoja kulturnih i ekonomskih zavoda, nego osnivanjem nove stranke. Pozivao je biskupa da ih ohrabri na pomaganje kulturnog i ekonomskog razvoja zemlje po vlastitom uzoru.²² U prvi trenutak biskup je pozdravio osnivanje Centruma smatrajući da ovaj ima podršku Beča ili barem određene simpatije među carskim krugovima i da bi suradnja s njima mogla koristiti opoziciji. No ubrzo je došao do zaključka da bi iza Centruma mogla biti mađarska vlada, koja želi svijetu reći kako je sve umjerene elemente u Hrvatskoj pomirila oko prihvaćanja trule nagodbe.²³

Strossmayer se zalagao za povezivanje opozicije, posebno neodvisnjaka i pravaša, koji se ne razlikuju bitno u glavnim političkim ciljevima. No mislio je da će to teško biti provedivo dok prevladava utjecaj Ante Starčevića, kojega je smatrao «velikom nesrećom» za hrvatski narod. Za Strossmayera utjecaj Starčevića je «neizmjereno štetan i za našu mladež i za cio narod upravo ubitačan»²⁴ Biskup je kritizirao ne samo neslogu opozicije već i megalomanske

²⁰ AHAZU, KJJS, XI A 133, Vojnović Strossmayeru 26. IX. 1884.; isto, 223, Vojnović Strossmayeru 20. IV. 1887. U potonjem pismu Vojnović objašnjava svoju odluku da se povuče iz političke borbe sveopćom neslogom opozicijskih stranaka, koje zemlju guraju u još dublje blato, ali je, na Strossmayerov nagovor, privremeno od toga odustao (isto, 225, Vojnović Strossmayeru 1. V. 1887). Nakon novog neuspjeha na izborima u Đakovu u ljeto 1887. Vojnović se ubrzo povukao iz politike, osim kraće djelatnosti u užem krugu Neodvisne narodne stranke.

²¹ AHAZU, KJJS, XI A 169, Vojnović Strossmayeru 11. X. 1885.; isto, 172, Vojnović Strossmayeru 4. XII. 1885.; isto, 181, Vojnović Strossmayeru 18. II. 1886.

²² AHAZU, KJJS, XI A 230, Vojnović Strossmayeru 6. VII. 1887.; isto, 233, Vojnović Strossmayeru 25. VII. 1887. U korespondenciji s Račkim Strossmayer je bio vrlo skeptičan i prema tom planu, misleći da visoko plemstvo ne želi ništa učiniti za svoj narod.

²³ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 2. V. 1887. U istom pismu biskup kritizira Vojnovićevu najavu povlačenja iz politike, smatrajući da svatko mora raditi, koliko može u teškim okolnostima, na dobrobit domovine. Strossmayer je povezivanje i, eventualno, fuziju između neodvisnjaka i pravaša smatrao mogućom ako ne bi bilo Starčevića, ali fuziju neodvisnjaka i centrumaša političkim apsurdom, jer su potonji puno bliži vladinoj stranci (isto, Strossmayer Vojnoviću 4. V. 1887).

²⁴ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 11. IV. 1887.; isto, Strossmayer Vojnoviću 2. V. 1887.

državno-pravne rasprave, koje pokušavaju dokazivati da je hrvatska država u načelu ravnopravna Mađarskoj, kao besmislicu bez veze sa stvarnošću: «Dok minister predsjednik za šape drži Bana i sav naš državni život, dok su u zemlji jednoj ter istoj dvie uprave dotle u časti, o slobodi, o nekakvoj ravnopravnosti misliti prava je pravcata obsiena i opet obsiena, osobito ako pogledaš na oholost, bahatost, sebičnost, koja je Magjaru i njegovoj rasi prirodjena». Sve su mađarske stranke i listovi uvjereni da su gospodski narod, stvoren da ugnjetava Slavene.²⁵ Umjesto toga trebalo bi statistički dokazati ogromne štete, koju su Mađarima nanijeli Hrvatskoj od sklapanja nagodbe, za što Strossmayer, izražavajući žaljenje, ne vidi sposobnije osobe od Josipa Franka. Početkom 1891. Vojnović je prisilno penzioniran i odstranjen sa Zagrebačkog sveučilišta zbog opozicijskog političkog stajališta. Oba korespondenta bila su suglasna u uvjerenju da je to još jedan oblik vladinog «nečuvenog terreura» protiv svih opozicijskih elemenata.²⁶ U korespondenciji Strossmayera i Vojnovića česte su žalbe na nezrelost političke inteligencije i «izobraženih slojeva», ali vrlo malo spomena o običnom puku. Pojavljuju se povremene izjave o «dobroti» i «prostodušnosti» običnog naroda, koji je bolji od «pokvarene» inteligencije.²⁷ U to je vrijeme razina hrvatske nacionalne integracija još bila niska i seljaštvo je ostajalo većinom po strani od političke borbe. Poput drugih tadašnjih istaknutih hrvatskih nacionalista Strossmayer i Vojnović nisu vidjeli mogućnosti ni osnove za političku aktivizaciju seljaštva. Na jednom mjestu biskup je nagovarao Vojnovića da napiše raspravu o ekonomsko-pravnim pitanjima zadružne i seljačke imovine, koja trenutno ne bi imala veliki značaj, ali u budućnosti mogla bi narodu koristiti.²⁸

U korespondenciji se povremeno govori i o Dalmaciji. Neposredno prije odlaska iz Dalmacije, u jesen 1874., Vojnović je, u govoru u splitskoj čitaonici, izjavio da se nijedan problem Dalmacije neće riješiti bez sjedinjenja s Hrvatskom i da se njegovim imenovanjem za profesora željelo «dokazati onu bratsku uzajemnost među braćom s ove i s one strane Velebita, bez koje nećemo nigda postignuti narodno sjedinjenje».²⁹ Već na početku svojeg djelovanja kao profesor na Zagrebačkom sveučilištu Vojnović je imao problema, jer mu je ban Mažuranić podijelio ukor zbog izjava u predavanju da sveučilište predstavlja «moralno ujedinjenje» Dalmacije s Banskom Hrvatskom i da će pomoći njihovom povezivanju.³⁰ Vojnović je smatrao da su dalmatinski Hrvati, sa stotim dijelom autonomije Banske Hrvatske, uspjeli osvojiti pokrajinu i pro-

²⁵ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 2. V. 1887.

²⁶ AHAZU, KJJS, XI A 360, Vojnović Strossmayeru 12. III. 1891.; NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 16. III. 1891.; AHAZU, KJJS, XI A 361, Vojnović Strossmayeru 21. III. 1891.

²⁷ AHAZU, KJJS, XI A 230, Vojnović Strossmayeru 6. VII. 1887.; NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 15. VIII. 1887.; AHAZU, KJJS, XI A 235, Vojnović Strossmayeru 25. VIII. 1887.

²⁸ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 5. VII. 1889.

²⁹ *Narodni list*, br. 75, 19. IX. 1874., 2.

³⁰ NSK, ZR, OKV, R 5330/33, I. Mažuranić Vojnoviću 13. XII. 1874. Mažuranić je tražio od Vojnovića da se drži svojeg predmeta i ne upušta se u političke ocjene, koje bi mogle «uzrujati čuvstva školske mladeži».

vesti ponarođenje većeg dijela javnih ustanova. U Dalmaciji, smatra Vojnović, ima znatno manje sektašenja i podmetanja nego u Banskoj Hrvatskoj.³¹ Strossmayer je smatrao da Vojnović idealizira stanje u Dalmaciji, koja živi od bečke milostinje, onemogućena u gospodarskom napretku i povezivanju s Banskim Hrvatskom.³² Prilikom putovanja u Dalmaciju u ljeto 1887. Vojnović je stekao ambivalentne utiske. Isticao je poštivanje ustavnih sloboda, slobodu govora, hrvatski karakter velike većine općina, ali i germanizatorske tendencije vlade. Posebno ističe nenadoknadiivi gubitak za narodnu hrvatsku stvar zbog smrti Mihovila Pavlinovića, koji je održavao čvrstoću Narodne stranke. Vojnović izražava bojazan da svi plodovi 25-godišnje borbe u Dalmaciji ne budu uzaludni ako se opća politika ne promijeni nabolje. Smatra da to dodatno ukazuje na značaj slavenske solidarnosti, koju su Hrvati uvijek isticali, da bi «pali žrtvom nemara braće svoje, za koju su se vazda izložili».³³ Strossmayer je na primjeru Dalmacije ukazivao na «ludu politiku» Austro-Ugarske, koja drži Hrvatsku podijeljenu i podjarmljenu umjesto da ju ujedini i ojača. Time se, misli biskup, ide na ruku Srbima, koji nastoje prisvojiti Dalmaciju: «Odkinuti Dalmaciju od Hrvatske, znači baciti ju za uvičke u naručaj budućih sгода i nesгода, koje mogu Srpstvu izključivo u prilog biti».³⁴ Nakon povratka u Dalmaciju Vojnović je nastavio s umjerenim političkim angažmanom bliskim Narodnoj stranci na čelu s Mihom Klaićem. U cijepanju Narodne stranke početkom 1890-ih godina Vojnović je vidio daljnje pogoršanje hrvatskog položaja u Dalmaciji od kojeg mogu koristiti imati samo autonomaši i Srbi. Pozvao se na Strossmayerov zahtjev, prilikom pomaganja da se osnuje «Narodni list» 1860-ih godina, kako sve narodne snage u Dalmaciji trebaju surađivati na njezinom sjedinjenju s Hrvatskom. Dalmaciju je Vojnović smatrao zadnjim skloništem hrvatstva nakon što je u Banskoj Hrvatskoj potpuno prevladao mađaronski režim. Apelirao je na biskupa da pozove sve frakcije dalmatinskih Hrvata na slogu i izbjegavanje nepotrebnih sukoba «da se sačuva jedini kutić u zemlji gdje može jedna Hrvatska još prisloniti svoju trnjom okrunjenu glavu».³⁵ Komentirajući široko rasprostranjeno odbijanje sjedinjenja zbog mađaronskog terora u Banovini Vojnović je smatrao da se ono, ako bi postalo moguće, moralo uvjetovati zadržavanjem dalmatinskih posebnosti. Istaknuo je da i danas stoji na stajalištu kojeg je zastupao 1861. kako sjedinjenje ne bi smjelo značiti potpuno negiranje Dalmacije kao posebne političke cjeline. Vojnović se tada približio ranijem biskupovom stajalištu da Dalmacija dobiva samo mrvice iz Beča i da Klaićeva Narodna stranka mora prekinuti beskorisnu suradnju

³¹ AHAZU, KJJS, XI A 233, Vojnović Strossmayeru 25. VII. 1887.

³² NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 4. V. 1887.

³³ AHAZU, KJJS, XI A 235, Vojnović Strossmayeru 25. VIII. 1887.

³⁴ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 20. VII. 1889.

³⁵ AHAZU, KJJS, XI A 387, Vojnović Strossmayeru 13. VII. 1892.; isto, 389, Vojnović Strossmayeru 22. VII. 1892. Vojnović je isticao, u javnom pismu Jurju Biankiniju, da ga rastući stranački razdor među dalmatinskim Hrvatima, koji prijeti da ponovi katastrofalne posljedice iz Banovine, sprečava da se ponovno uključi u politički život (*Narod*, br. 67, 30. VIII. 1892., 2).

s bečkom vladom.³⁶ No, ipak je smatrao da je suradnja s vladom nužna, jer ova lako može, u suradnji s autonomašima i Srbima, poništiti većinu stečevina hrvatskog pokreta zadnjih trideset godina.³⁷

Određeno mjesto u korespondenciji Strossmayera i Vojnovića otpada na odnos Hrvata prema Srbima. Strossmayer je tu imao izgrađene stavove već ranije, ali Vojnović je prešao duboku transformaciju. Isticao je da je porijeklom Srbin, ali da je postupno prihvatio hrvatstvo, umnogome zbog čvrste katoličke orijentacije, jer Srbi poistovjećuju narod s vjerom i odbijaju sve inovjerce.³⁸ Tokom prve polovice 1860-tih godina Vojnović je prihvaćao Karadžićevo mišljenje o srpskoj nacionalnoj pripadnosti štokavaca. U kasnijem razdoblju Vojnović se zalagao za suradnju između Hrvata i Srba smatrajući da imaju zajedničke neprijatelje – u Dalmaciji autonomašku talijaniziranu birokraciju, a u Banskoj Hrvatskoj Mađare i promađarski režim. No, smatrao je da sa srpske strane nema puno sluha za takvo nastojanje, jer se, poput Stranke prava, inzistira na isključivosti i netoleranciji. U vremenu ukidanja Vojne granice pisao je o skorom dolasku «pravoslavnih mamelukah» u Sabor, kojim će prevlast Narodne stranke biti još veća, a opozicija još slabija. Osuđivao je i protuhrvatske tendencije u Boki kotorskoj i približavanja srpskih političara u Dalmaciji talijanašima. Za Vojnovića Srbi u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj samo su poslušno oruđe u rukama vlade, koja ih nastoji iskoristiti protiv hrvatske autonomije, a zatim ih odbaciti.³⁹ Strossmayer je, kao i u korespondenciji s Račkim, pozdravio poraz Srbije u ratu protiv Bugarske 1855., smatrajući ludim želju Srba da na razvalinama hrvatske i bugarske državne ideje izgrade Dušanovo carstvo. Poraz Hrvata bio bi

³⁶ AHAZU, KJJS, XI A 393, Vojnović Strossmayeru 26. XI. 1892. Vojnović je planirao da napiše brošuru, povodom tridesetogodišnjice svoje rasprave «Glas za sjedinjenje» u kojoj bi podržao sjedinjenje, ali tako da Dalmacija dobije jamstvo za očuvanje ustavnog života i ne postane žrtva mađarskog nasilja (AHAZU, KFR, XII A 800/33, Vojnović F. Račkom 29. X. 1892.). Vojnović ističe da je zbog mađarskog terora želja za sjedinjenjem znatno oslabila u Dalmaciji što vješto koriste Srbi i autonomaši (isto, 800/34, Vojnović Račkom 7. XI. 1892.). Svoj je stav o pitanju sjedinjenja Vojnović detaljnije obrazložio u jednom članku, gdje ističe da se Hrvati moraju povezati kao slobodan narod, a ne da sjedinjenjem povećavaju broj robova. U tom slučaju Dalmacija bi trebala donijeti slobodarski duh, koji je u Banovini nestao pod mađaronskim režimom, i zapadnu prosvjetu, koje je u njoj bolje uspjevala nego u Banovini. Sjedinjenje, za koje govori i državno i narodno pravo, mora biti provedeno uz poštivanje ekonomskih i političkih interesa Dalmacije (*Narod*, br. 85, 1. XI. 1892., 1). U kasnijem tekstu, pisanom nekoliko godina prije smrti, Vojnović je istaknuo da su mađarska prevlast u Banovini i hrvatsko-srpski sukobi glavna smetnja sjedinjenju. Dalmacija bi, nakon eventualnog sjedinjenja, morala zadržati status pokrajinske autonomije sa zasebnim saborom, dok bi Dubrovnik imao status slobodnog kraljevinskog grada (*Jubilarni broj Narodnog lista 1862-1912*, Zadar 1912., 28-33).

³⁷ AHAZU, KJJS, XI A 415, Vojnović Strossmayeru 4. IV. 1895. Vojnović je pisao da sve hrvatske stečevine u Dalmaciji, a posebno ponarođenje splitske općine, zavise od vlade, koja neće dopustiti sjedinjenje dok traje dualizam. No, ni većina dalmatinskih Hrvata ne bi željela sjedinjenje za sadašnjim okolnostima ili bi tražili za Mađare neprihvatljive uvjete (AHAZU, KFR, XII A 800/29, Vojnović Račkom 13. VIII. 1892.).

³⁸ HDA, OBO, OSKV, K. Vojnović djeci 24. II. 1891.

³⁹ AHAZU, KJJS, XI A 82, Vojnović Strossmayeru 11. XII. 1882.; Isto, 99, Vojnović Strossmayeru 4. VII. 1883.

poraz i Srba.⁴⁰ Osuđivao je velikosrpsku politiku, koja ne razumije da je propast Hrvata i propast Srba. Biskup je smatrao da dualizam, koji drži Hrvate u okovima, naizgled pomaže Srbima, ali zapravo i njima šteti.⁴¹

I Strossmayer i Vojnović bili su uvjereni kršćani i katolici, zbog čega njihova korespondencija sadrži mnoštvo izjava o crkvenim i religioznim pitanjima. Posebno su česte njihove žalbe na širenje «framasonskih» i indiferentnih ideja, posebno među građanskom elitom u Dalmaciji i Banskoj Hrvatskoj. U jednom od prvih sačuvanih pisama Vojnović se žalio da narodna glasila – «Narodni list» i «Zatočnik» – ne posvećuju dovoljno pozornosti kršćanskim načelima, koja bi trebala biti osnovica narodne politike. Vojnović smatra da je «prazni izgovor... da valja mimoći vjerozakonska pitanja za ljubav narodne sloge, da ne bi postanu razdor među katoike i pravoslavce. I dieca već vidu da borba nije među kršćana i rišćana, nego među kršćanluka, i poganluka u ženidbi, u nauku, u političkome, i društvenom životu.» Za Vojnovića potrebna je ne samo politička, već i kršćanska sloga, ako se želi postići politički uspjeh. U istom pismu Vojnović objašnjava da se odrekao zastupništva za vanjske kotare Boke kotorske, jer u njima dominira srpski nacionalizam i pravoslavlje, dok je on, iako po rodu Srbin, po politici Hrvat, a po vjeri katolik.⁴² Strossmayer je izjavio suglasnost s Vojnovićevom odlukom i istaknuo svoju privrženost uniji, tj. želju da se Južni Slaveni pravoslavne vjeroispovijesti vrte Katoličkoj crkvi priznajući papu za vrhovnog poglavara. Glavne su prepreke tome «romanizam» i «byzantinizam». Biskup je isticao – kao i u mnogim drugim spisima nenamijenjenim javnosti – vitalnu važnost Hrvata kao katoličkog i slavenskog naroda i tako posrednika između Katoličke crkve i pretežno pravoslavnog Slavenstva. No, smatrao je da ni pravoslavni narodi, posebno Rusija, ni Vatikan nisu moralno dozreli za pitanje crkvenog približavanja.⁴³ Papa Leon XIII. i Vatikan previše se obaziru na politički jače čimbenike – poput Mađara – i zanemaruju Hrvate.⁴⁴ Svoje viđenje glavnog problema Katoličke crkve Strossmayer je izrazio riječima: «Danas je crkva rimska, majka i učiteljica sviuh na svijetu crkava, više nego igda, izključivo talijanska, i to prot naravi i viećitoj destinaciji svojoj. Velika je to... šteta za crkvu i velika nesгода za papu samoga.»⁴⁵ Biskup je isticao da su Hrvati pojedinačno uvijek bili dobro primani u Vatikanu, ali da su hrvatske delegacije uvijek bile dočekivane sa sumnjom i strahom zbog eventualnih negativnih reakcija Beča i Pešte. Od takvog Vatikana – u kojem dominiraju Talijani, a jedino Poljaci predstavljaju

⁴⁰ NSK, ZR, KS R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 28. XI. 1885.

⁴¹ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 27. VI. 1890.

⁴² NSK, ZR, OKV R 5332/13, Vojnović Strossmayeru 24. VI. 1871.

⁴³ B. ZELIĆ-BUČAN, «Još iz ostavštine Mihovila Pavlinovića», *Radovi Centra JAZU*, Zadar 1974., 21, 171, Strossmayer Vojnoviću 5. VIII. 1871; NSK, ZR, KS R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 15. IV. 1885.; isto, Strossmayer Vojnoviću 10. VIII. 1886.

⁴⁴ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 15. VII. 1887. Vojnović je često branio papu, smatrajući da ovaj radi koliko može, ali ga pritišću nepovoljne okolnosti (AHAZU, KJJS, XI A 231, Vojnović Strossmayeru 18. VII. 1887.).

⁴⁵ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 29. IV. 1888.

Slavenstvo - Hrvati ne mogu očekivati puno dobrog.⁴⁶ Strossmayeru su Poljaci krivi ne samo zbog korištenja katoličanstva protiv Rusije, već i zbog općenito protuslavske politike, koja pogoduje Nijemcima i Mađarima. Smatrao je da dualizam ne bi nastao i ne bi se mogao održati da ga Poljaci nisu poduprli.⁴⁷

Vojnović je isticao da se ne može spašavati i braniti zemaljska domovina ako se zanemaruje nebeska, jer će se tada izgubiti i jedna i druga.⁴⁸ Vojnović je i nakon dolaska u Zagreb često isticao manjkavost kršćanske gorljivosti u građanstvu, među studentima i nekim profesorima. Smatrao je da «gje krst ne nadahniva, dje ne drži žezlo kraljestva, tu se nikakvome pravome napredku, a svakomu nazadku možemo se nadati».⁴⁹ Bez uvažavanja kršćanskih načela europska civilizacija, koja je već prilično zagreznula u poganstvo, ne može preporoditi jugoistok Europe i povoljno riješiti istočno pitanje.⁵⁰ Vojnović (rjeđe) i Strossmayer (češće) privatno su kritizirali loš odnos Vatikana prema slavenskim narodima, smatrajući da se radi o papinskoj neinformiranosti, ali i prevladavajućem utjecaju talijanskog svećenstva. Izražavali su nadu da bi Vatikan mogao zauzeti povoljniji stav, posebno u pitanju dopuštenja staroslavske liturgija, što bi moglo povoljno utjecati na zbližavanje slavenskih pravoslavnih naroda.⁵¹ Vojnović je vatikansku podršku dualističkom poretku u Austro-Ugarskoj opravdavao teškim međunarodnim položajem pape i suzbijanjem katoličanstva u mnogim navodno katoličkim državama, poput Francuske i Italije. Smatrao je da papa ima simpatije prema Hrvatima i Slavenima, ali da ih privremeno ne smije pokazivati. Vojnović je smatrao da su papa i Vatikan, nakon Strossmayera, glavne uzdanice Hrvatske, koja ne može očekivati bolju budućnost bez kršćanskog i katoličkog preporoda.⁵² Za Vojnovića najvažnija međunarodna uloga Strossmayera je da održava dobre odnose s papom i Vatikanom, pomažući tako «veliku misiju katoličke crkve na istoku».⁵³ Vojnović je, povodom poznatog biskupovog brzojava u Kijev 1888. u kojem je pozdravio tisućugodišnjicu kristijanizacije Rusije, izrazio mišljenje

⁴⁶ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 31. VIII. 1888.

⁴⁷ NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 15. VII. 1890.

⁴⁸ AHAZU, KJJS, XI A 3, Vojnović Strossmayeru 21. XI. 1873. U to je vrijeme Vojnović oštro kritizirao pisanje hrvatskih listova – poput «Narodnog lista» i «Branika» – koji «ispovjedaju religiozni indiferentizam kao prvo načelo politike narodne». Smatrao je da se zbog toga treba povući iz političkog života i raditi za narod na kulturnom i književnom planu (NSK, ZR, OKV, R 5332/7, Vojnović M. Pavlinoviću 15. VI. 1871.), ali Pavlinović ga je od toga odgovorio.

⁴⁹ AHAZU, KJJS XI A 7, Vojnović Strossmayeru 31. III. 1875.

⁵⁰ AHAZU, KJJS, XI A 10, Vojnović Strossmayeru 17. X. 1875.

⁵¹ AHAZU, KJJS, XI A 74, Vojnović Strossmayeru 29. VII. 1882.

⁵² AHAZU, KJJS, XI A 163, Vojnović Strossmayeru 16. VII. 1885.; isto, 209, Vojnović Strossmayeru 16. X. 1886. Vojnović je oštro odgovorio na anonimni članak, objavljen u «Obzoru», u kojem se papa Leon XIII. i Vatikan optužuju za antislavske politiku. Vojnović smatra da je to nepravdna kritika, koja zanemaruje veliku podršku, koju su Hrvati nalazili u Vatikanu (*Obzor*, br. 2, 3. I. 1888., 2-3). No, uredništvo «Obzora» ogradilo se od Vojnovićevog stava, smatrajući ga preoštrim. Općenito je snažni katolički osjećaj Vojnovića bio izuzetak ne samo unutar Neodvisne narodne stranke, već i među hrvatskim svjetovnjacima.

⁵³ AHAZU, KJJS, XI A 168, Strossmayer Vojnoviću 2. X. 1885.

da Strossmayer se ne bi trebao u tim stvarima nepotrebno izlagati, jer neprijatelji uvijek tumače njegovo ponašanje kao protukatoličko i nepatriotsko. Za Vojnovića nije sporna biskupova želja da se ostvari unija, tj. pridruženje pravoslavnih crkava Katoličkoj crkvi, ali misli da u tome treba opreznije postupati.⁵⁴ Zanemarivanje kršćanskih načela za Vojnovića je jedan od glavnih razloga političke slabosti, sektašenja i korumpiranosti, koji su 1880-ih godina dominirali političkim životom u Banskoj Hrvatskoj. Pogrešno je svaljivati svu krivnju na Mađare, jer se time sakriva poročnost gradske inteligencije, koje, zanemarujući kršćanske vrijednosti, ne može pomoći ni narodu ni domovini. Bijedni politički položaj Hrvatske za Vojnovića je samo jedan od mnogih izraza lošeg stanja europske civilizacije u kojoj se kršćanstvo sve više zanemaruje. Mađarska nasilja i domaća korumpiranost Božja su kazna za vjersku indiferentnost i druge hrvatske grijehe. Vojnović moli Strossmayera da u svojoj propovjedi ukaže na ove dublje uzroke hrvatskih nevolja i istaknu nužnost moralnog preporoda kao predujveta za političko poboljšanje. Vojnović smatra da je gubitak nezavisnosti posljedica sagrješenja prema Bogu i božja opomena da se okaju grijesi.⁵⁵

Korespondencija između biskupa Strossmayera i njegovog najboljeg prijatelja i suradnika Franje Račkog, koju je objavio Ferdo Šišić, predstavlja vrelo značajnih podataka za mnoge aspekte javnog života u hrvatskim zemljama i šire od 1860-ih do 1890-ih godina. U njoj se može naći i dosta podataka o Kosti Vojnoviću, posebno biskupovog mišljenja o njemu, koje predstavlja korisnu nadopunu ovoj raspravi. Komentirajući jedno pismo M. Pavlinovića, u kojem ovaj predlaže Kostu Vojnovića za profesora na budućem Zagrebačkom sveučilištu, Strossmayer izražava mišljenje da bi on doista bio dobar izbor i nagoviještava da će o tome pisati banu Mažuraniću. Biskup smatra da Vojnović ima ugled i ime u narodu i mogao bi u dobrom pravcu usmjeriti čitav pravni fakultet i biti «ures sveučilišta».⁵⁶ Strossmayer je dugo s Vojnovićem održavao srdačne odnose, ali često se, posebno tokom 1880-ih godina, razilazio u političkom mišljenju. Izrazio je suglasnost s mišljenjem Račkog da Vojnović, Pavlinović i mnogi drugi «našinci» maštaju o visokoj politici, a ne vide da u Hrvatskoj gospodare tuđinci, te da se hrvatski položaj može popraviti samo ukinućem dualizma i rješenjem istočnog pitanja.⁵⁷ Tokom 1880-ih godina Strossmayer se često žalio na Vojnovićevo nerazumijevanje politike, sklonost taktiziranju i popuštanju, pretjeranom zagovaranju sloge i sklonosti oportunističkomu. Isticao

⁵⁴ AHazu, KJJS, XI A 272, Vojnović Strossmayeru 24. VIII. 1888. Na vrhu tog pisma stoji Strossmayerov komentar da je to «plaho pisano» i nije po njegovom uvjerenju.

⁵⁵ AHazu, KJJS, XI A 143, Vojnović Strossmayeru 22. I. 1885.; isto, 179, Vojnović Strossmayeru 28. I. 1886.; isto, 289, Vojnović Strossmayeru 17. II. 1889. Strossmayer je bio suglasan u problematičnost moralnog stanja u Hrvatskoj, ali je ipak smatrao da je mađarsko nasilje unutar dualističkog poretka glavni uzrok hrvatskih nevolja (NSK, ZR, KS, R 5622 b, Strossmayer Vojnoviću 1. II. 1885). Za Strossmayera su problematičnije «materijalističke tendencije» u pojedinim užim područjima, poput prirodoslovnih istraživanja. Biskup je izražavao bojazan da bi širenje ateizma i materijalizma mogle štetno utjecati na odgoj mladeži i utrti put protukatoličkoj politici kao u nekim zapadnim državama (isto, Strossmayer Vojnoviću 2. V. 1887.).

⁵⁶ KRS I, 294, 307, 310, Strossmayer Račkom 22. III., 24. V. i 2. VI. 1874.

⁵⁷ KRS II, 116, Strossmayer Račkom 16. VII. 1877.

je da je «naš Kosto dobričina», ali često ne razumije složena politička pitanja, posebno činjenicu da je nagodba uzrok svemu hrvatskom zlu. Strossmayer misli da je Vojnović «pravo dijete» ako očekuje da bi nagodba mogla postati izvor sreće i napretka za hrvatski narod.⁵⁸ I Rački i Strossmayer prigovarali su Vojnoviću idealističko gledanje na Vatikan. Biskup se suglasio s mišljenjem Račkog da Vojnović ne razumije kako u Crkvi djeluje ne samo božansko, već i ljudsko načelo, koje često svjesno i nesvjesno griješi.⁵⁹ Od kraja 1880-ih Strossmayer je zaoštrio odnos prema Vojnoviću, smatrajući da ovaj nije zreo za pravu narodnu politiku, jer ne misli svojom glavom, podložan je emocijama i previše sklon taktiziranju.⁶⁰ Nakon Vojnovićevog neočekivanog ostanka u Dalmaciji – gdje mu je Akademija, kao tajniku, neko vrijeme plaćala dopust – Strossmayer je napisao da je Vojnović izgubio njegovu naklonost jer se pretvorio u «prostoga i posve nepravednoga petljara» i «izgubljenog čovjeka».⁶¹

SUMMARY

CORRESPONDENCE BETWEEN JOSIP JURAJ STROSSMAYER AND KOSTA VOJNOVIĆ AS A SOURCE FOR HISTORICAL RESEARCH

The article analyses the correspondence between the bishop of Đakovo Josip Juraj Strossmayer and politician and lawyer Kosta Vojnović from the 1860s to the 1890s. Their correspondence contain valuable information about political, cultural and religious history of northern Croatia, but also gives some data on Dalmatia. The most important problems mentioned in their correspondence are connected with the question of territorial integrity and autonomy of the Kingdom of Slavonia, Croatia and Dalmatia and Croatian relations with other nationalities and ethnic minorities. The correspondence also deals with the role of the Catholic church in Croatia and political disagreements and struggles in northern Croatia during 1870s to 1890s are also mentioned.

Keyword: correspondence, Catholic church in Croatia, political relations

⁵⁸ KRS II, 344, Strossmayer Račkom 15. I. 1881.; III, 58, 96, 100, 205, 303-304, 321, 327, Strossmayer Račkom 18. III. 1883., 9. XI. 1883., 24. XI. 1883., 29. I. 1886., 29. IV. 1887., 28. VII. 1887., 21. IX. 1887.

⁵⁹ KRS IV, 10, Strossmayer Račkom 28. VIII. 1888.

⁶⁰ KRS IV, 103, 254, 322, Strossmayer Račkom 20. XI. 1889., 27. II. 1891., 8. VII. 1892.

⁶¹ KRS IV, 358, 396, Strossmayer Račkom 5. III. 1893., 26. X. 1893.